

FALSAFA TARIXIDA HAQIQAT MUAMMOSINING TURLI TALQINLARI

Kadirova Ziyoda

Alfraganus university Ijtimoiy fanlar

kafedrası katta o'qituvchisi, f.f.n.

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqolada falsafa tarixida haqiqat masalasiga e'tibor qaratgan va bu borada o'zining qimmatli fikrlarini yozib qoldirgan buyuk faylasuflar ijodiga e'tibor qaratilib, ularning haqiqatning mazmun-mohiyatiga oid g'oyalari falsafiy tahlil etilgan. Shuningdek, maqola yakunida haqiqatning turlari va ularning mazmuni yoritib berilgan.*

АННОТАЦИЯ. *В данной статье основное внимание уделяется трудам великих философов, которые обратили внимание на проблему истины в истории философии и записали на этот счет свои ценные мысли, а также философски проанализировали свои представления о сущности истины. Также в конце статьи разъясняются виды истины и их содержание.*

Ключевые слова: Философия, истина, Пларон, Фома Аквинский, Беруни, объективный мир, человеческое познание, реальность, виды истины, объективная истина, абсолютная истина, относительная истина.

ABSTRACT. *This article focuses on the works of great philosophers who paid attention to the issue of truth in the history of philosophy and wrote down their valuable thoughts on it, and philosophically analyzed their ideas about the essence of truth. Also, at the end of the article, the types of truth and their content are explained.*

Kalit so'zlar: *Falsafa, haqiqat, Plaron, Foma Akvinskiy, Beruniy, ob'ektiv olam, inson bilimlari, reallik, haqiqat turlari, ob'ektiv haqiqat, mutloq haqiqat, nisbiy haqiqat.*

Ключевые слова: *Философия, истина, Пларон, Фома Аквинский, Беруни, объективный мир, человеческое познание, реальность, виды истины, объективная истина, абсолютная истина, относительная истина.*

Key words: Philosophy, truth, Plaron, Thomas Aquinas, Beruni, objective world, human knowledge, reality, types of truth, objective truth, absolute truth, relative truth.

Falsafa tarixida haqiqat muammosini bir qancha faylasuflar tomonidan tahlil qilingan va o'z davri ruhiyatidan kelib chiqib o'ziga xos talqinlarni berishgan. Har qanday bilishning maqsadi – bilinayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlar to'g'risida haqiqatni topishdan iboratdir.. «Haqiqat» nima? Bu savolga javob topish unchalik ham oson emas. Masalan, pragmatizm tarafdori (amerika falsafiy oqimlaridan biri) bo'lgan V.Djems amaliy ahamiyatga ega bo'lgan narsa haqiqatdir deb faraz qiladi [1]. Garchi, haqiqatning klassik konsepsiyasi keng tarqalgan va tan olingan bo'lib, unga binoan, haqiqat – bilimning voqelikka, o'z predmetiga mos kelishidir. Unday bo'lsa yanglishish – bu bilimning o'z haqiqiy predmetiga mos kelmasligidir.

Haqiqat masalasi qadimgi yunon falsafasida keng yoritilgan va ko'plab faylasuflar tomonidan mazmuni yorilgan. Ushbu faylasuflardan Platon haqiqatni g'oyalar dunyosiga mos keluvchi g'ayritabiiy mustaqil ideal mohiyat sifatida tushungan, inson bilimi jonning shu g'oyalar dunyosi bilan mushtarakligi darajasidagina haqiqiydir, deb hisoblagan. Platonning bu g'oyalari idealistik harakterda bo'lib jon bilimlarni eslashi oqibatida kelib chiqishi to'g'risidagi g'oyalari asosida paydo bo'lgan.

O'rta asrlar falsafasida kata o'ringa ega bo'lgan faylasuflardan Foma Akvinskiy haqiqat yolg'on narsalarda emas, balki aqlda mavjud bo'ladi, har bir narsa o'zi bog'liq bo'lgan aqlga munosabati darajasidagina haqiqiy deb nomlanishi mumkin, deb qayd etgan [2]. O'rta asrlar G'arb falsafasining asosiy masalasi ham aslida shu bizning bilimlarimiz reallikka qanchalik mos keladi degan masalani hal etishga qaratilgandir. Bu masalani hal etish bo'yicha butun o'rta asrlar falsafasida ikki yo'nalish nomenalizm va realizm yo'nalishlari shakllandi hamda bu masalani o'z dunyoqarashlari doirasida hal etishga harakat qilishdi.

Sharq mutafakkirlaridan Beruniy fikricha, haqiqat bilimning voqyelikka

muvofigligidir. Forobiy fikricha, haqiqatni bilish aqlning kamolotiga bog'liq. Bu aql inson qalbidadir, uning kamolotiga esa faol aqlga qo'shilish orqali erishiladi. Faol aqlda borliqning eng oliy darajasi bo'lgan. Birinchi sababdan boshlab to oxirgi haqiqatning barcha sura shakllari mavjud. Shuningdek Forobiy va uning izdoshlari fikricha, haqiqat bir nechta bo'lishi mumkin emas, haqiqat bitta, shu bois falsafa ham bir nechta bo'lishi mumkin emas. Forobiy haqiqatning o'zgarmasligiga ishongan va falsafani haqiqatning birdan bir ifodasi deb hisoblagan

Haqiqat-tasavvufda ruhni kamolotga va uning so'nggi maqsadi – Yaratganning diydoriga erishuv yo'llaridagi to'rtinchi bosqichdir. Bunda sufiy shaxs sifatida tugab, Xudoga mo'ljallangan haqiqatga yetishishi, ollohga singib ketishi va natijada abadiylikka erishuvi zarur. Bu jarayon ma'lum davomli vaqtni talab etadi. Maxsus ruhiy, jismoniy harakat, faoliyat, sig'inish, ibodatlar, ohanglar yordamida amalga oshiriladi.

Bahovuddin Naqshbandiy haqiqat bu Allohni anglashdir deb hisoblagan. Haqiqat so'fiylar talqinida shariat doirasidan chetga chiquvchi ichki mazmuni anglatadi. Ilk so'fiylar shariat va haqiqat o'rtasida jarlik yuzaga kelishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qilganlar. Keyingi so'fiylar, masalan, Abu Bakr az Zakok haqiqat haqidagi fan shariat sari yo'lni oydinlashtiradi deb hisoblaydi. Darhaqiqat, diniy aqidalarni rad etish, odam shariat va tariqat bosqichlaridan o'tib, haqiqatga erishganidan keyingina o'zining «haqiqiy borlig'i»ni kasb etishi, haqiqat bilan birikishi va o'zi ham haqiqatga aylanishi haqidagi ta'limot so'fizm rivojlanishining keyingi bosqichlari mahsuli sifatida vahdati vujud (borliqning birligi), ya'ni mistik panteizm haqidagi ta'limot asoschilari sanalgan Boyazid Bistomiy, Ibn Halloj va boshqalarning asarlarida ilgari surilgan.

Gegelda haqiqatni tushunish uning falsafasidagi asosiy tamoyil bilan bog'liq. Bu tamoyilga binoan g'oya o'zining to'liq va muayyan ko'rinishida «o'zida va o'zi uchun borliqqa ega bo'lgan haqiqat»dir. Gegel fikricha, haqiqat o'zining mavhum ko'rinishida muayyan mazmunning o'ziga muvofigligini anglatadi. Hamonki bu mazmunning to'liqligiga mutlaq g'oyaning o'z-o'zidan

harakati natijasida erishilar ekan, Gegel o'zining haqiqatni tayyor holda berilishi va shu holda cho'ntakka solib qo'yish mumkin bo'lgan zarb etilgan tanga sifatida emas, balki sof tafakkur sohasida bilimlarning dialektik shakllanish jarayoni sifatida tushunish lozimligi haqidagi mashhur tezisini ta'riflaydi: «...hamma gap haqiqiy narsani substansiya sifatida emas, balki shuningdek sub'ekt sifatida», ya'ni tafakkur faoliyati sifatida ham tushunish va ifodalashda maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Haqiqatni ob'ektiv-idealistik tushunishning o'ziga xos xususiyati unga dunyoning ongda aks etish jarayoniga bog'lamasdan qarash va uni insonning ob'ekt haqidagi bilimi xossasi sifatida emas, balki empirik borliqqa qo'shimcha tarzda ob'ektivlashgan qandaydir vaqtdan tashqaridagi g'oyaning xossalari sifatida talqin qilishda namoyon bo'ladi.

Haqiqatni sub'ektiv idealistik tushunish esa inson bilimining xossalari va tarkibi bilan bog'lanadi, biroq mazkur bilim unda tashqi, mustaqil dunyoning aks etishiga bog'lanmaydi, chunki bunday dunyoning mavjudligi inkor etiladi. Haqiqat «tafakkurning tejamkorligi» sifatida (Max), foydali natijalarga erishish imkonini beruvchi jarayon, tafakkurimiz obrazidagi qulaylik sifatida (Jeyms), inson tajribasining mafkuraviy ta'rifni tashkil etuvchi shakli sifatida (Bogdanov) talqin qilinadi.

Idealizm falsafasi hal qila olmagan haqiqatni tushunib yetishdagi qiyinchiliklar shunga olib keldiki, faylasuflar insonga haqiqatni vahiy vositasida ochuvchi ta'limotni ilgari surdilar. Bu yo'nalish intuitivizm degan nom oldi. Unga Shopengauer asos soldi. U aql va ilmiy bilishning ustuvorligini rad etdi, fanni intuitsiyadan keyingi o'ringa qo'ydi. Ilmiy izlanish intuitsiyaga asoslanadi, demak, unga bog'liq bo'ladi va bo'ysunadi. Shopengauerning qarashlarini Bergson rivojlantirdi. U intuitiv bilimning ustunligini himoya qilar ekan, qumursqalarning instinktiv xulq-atvoriga ishora qiladi, ya'ni instinkt – intuitsiyaning bir turi, degan g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha, qumursqalar haqiqatni darhol – tug'ilgani zahoti anglab yetadi. Buni aql tushunishga qodir emas. Aql faqat munosabatlarni bilish bilan shug'ullanadi. Narsalarning mohiyatini faqat instinkt tushunishga

qodir. Inson texnikasi qay darajada qudratli bo'lmasin, u qumursqa osongina bajaradigan ishni uddalay olmaydi. Bergson aqlga ishonmaslik va ko'proq intuitsiyaga tayanishni maslahat beradi. Garchi inson intuitsiyasi qumursqalarning intuitsiyasi darajasida kuchli bo'lmasa-da, har qalay, uning aqlidan kuchliroqdir, chunki aql «hayotni organik tushunish bilan tavsiflanadi». Bergson intuitsiyaga aqlga qarama-qarshi turuvchi instinkt nuqtai nazaridan yondashadi va uni haqiqatdan ustun qo'yadi.

Hozirgi zamon bilish nazariyasida haqiqiy bilim va uning shakllari haqida turli fikrlar mavjud.

Ob'ektiv haqiqat – bilimlarimizning inson insoniyatga bog'liq bo'lmagan mazmuni. Bizning bilimlarimizda doim yo muayyan odamga, yo muayyan ijtimoiy guruhga bog'liq bo'lgan unsur mavjud bo'ladi. Binobarin, o'z bilimlarimizda sub'ektiv unsurlarga bog'liq bo'lmagan va shu sababli ob'ektiv hisoblanadigan mazmuni qayd etishimiz lozim. Ob'ektiv haqiqat rivojlanib, ikki shakl: nisbiy va mutlaq haqiqat shakllarida amal qiladi [3].

Mutlaq haqiqat – predmetni kelajakda to'ldirilishi yoki unga aniqlik kiritilishi mumkin bo'lmagan tarzda to'la, mukammal bilishdir. Olam vaqt va makonda cheksizligi tufayli bunday bilimga amalda erishish mumkin emas. Haqiqat tushunchasini mutlaq haqiqat tushunchasi bilan tenglashtirib, biz unga erishib bo'lmazligi, demak, umuman bilish mumkin emasligi haqida gapiramiz. Biroq fanning haqiqiy tarixi buning teskarisidan dalolat beradi: fan rivojlanadi, chunki u nisbiy va mutlaq bilimning birligi sifatida tushuniladigan haqiqatni bilishga qodir. Boshqacha aytganda, ob'ektiv haqiqat to'la va mukammal ko'rinishdagi mutlaq haqiqatdir. Ayrim hollarda, agar haqiqat vaqt o'tishi bilan o'zgarmasa, ya'ni vaqt shart-sharoitlariga bog'liq bo'lmasa, u boqiy haqiqat deb ataladi.

Nisbiy haqiqat – borliqni asosan to'g'ri aks ettirsa-da, obraz ob'ektga uncha mos emasligi bilan ajralib turadigan bilim. Nisbiy haqiqat to'g'ri, biroq noto'liq, taxminiy, vaqt va joyning muayyan tarixiy shart-sharoitlari bilan cheklangan haqiqatdir.

Xulosa sifatida falsafa tarixida haqiqat masalasiga ko'plab faylasuf olimlar, mantiqshunoslar e'tibor qaratishgan hamda ular o'zlarining bu masala borasidagi fikr mulohazalarini bayon etishgan. Lekin falsafada haqiqatning juda ko'p ko'rinishlari nisbiy haqiqatlar to'rkimiga kirishi va inson bilimlariga xos bo'lgan haqiqatlar o'zgarib borishini inobat oladigan bo'lsak bu borada olib boriladigan tadqiqotlarni kengaytirishimiz va bugungi zamon fani uchun nima haqiqat va nima ustuvor ahamiyatga ega degan masala nuqtai nazaridan haqiqat masalasini yoritib borishimiz lozimdir.

ADABIYOTLAR RO'YATI

1. Mamanov, J., & Turg'unov, T. (2022). **MILLIY MENTALITET ASOSIDA YOSHLAR MADANIYATINI YUKSALTIRISHNING MILLIY VA UMUMINSONIY TAMOYILLARI**. Educational Research in Universal Sciences, 1(7), 520-528.
2. Dujin O. *Istina i bitie v visokoy sxolastike*. Avtoreferat. - San-Peterburg: 2012. 11 c.
3. Zhuraev, A. M. (2019). **SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN IS INEXTRICABLY LINKED WITH THE PRINCIPLE OF PEACEKEEPING**. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(7), 146-150.
4. Абдуазимова, З.А. (2021). *Философские особенности концептуального подхода в формировании экологической этики в условиях глобализации*. Международный журнал по интегрированному образованию , 4 (10), 138-142.
5. Mamanov, J. A. (2023). **YOSHLAR MADANIYATI TUSHUNCHASI VA UNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**. Educational Research in Universal Sciences, 2(13), 383-390.